

TÜRKİYE'DE NEVRUZ VE NEVRUZIYE

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER

Dünya bu. Neler neler yok. Neler neler yapıyor? Tiriliyonlarca insan gelib geçmiş. Daha milyarlar kere milyarlar sene, bu gelib oturub, gitmeler sürecektir. Zamanımızda çok insan vardır ki, dünyadan şikâyet eder dururlar. Madem ki, şu dünyaya getirildik, kaderimiz böyle imiş. Şikâyetlerimizde insaf ve sürurlarımızda da dikkatli olalım. İşte bu : bu.

Hele bizim neslin en yeni gördüğü kademeler mühim. Zamanımızda uzay devri açıldı. Atomu didik didik etmekle meşgulüz. Eh Ay'a da gidildi. Bu kısa devrede görülen bu yeni buluş ve hareketlere de şükür. Ama daha antropik dünyada insanlar arasında çeşid çeşid doğrusu az, yanlışı çok merhaleler de var. Bunlar da aşılabilecek. 2500 yıllık ilim ve fen çevresinde işte bu kadar. Daha ilerileri de olacak. İşte bugüne razı olalım.

Bütün bu merhalelerin gelenekleri var. Bunlardan gide gide tarihler çıkarılmıştır. Gördüklerimizi yazmışız, işittiklerimizi de aklı başındakiler kayd etmiş ve bunlardan çıkardığımız misallerle hükümler yürütmüşüz.

Bizi burada ilgilendirecek kısım müsbet fen ve medeniyet tarihidir. Geçmiş asırların, insanların seviyesine ve bunların daha olgunlaşmamış durumlarının sebebiyet verdiği uygunsuzlukları evolüsyonumuzda bir merhale diyebiliriz yazdıklarımızı benimsemişiz. Bundan geçelim. Şu var ki, bir de bu dünyada pek çok âdetler peyda etmişiz. Bunların içinde bugüne kadar olgunlaştırdıklarımız var.

Bizim yazılanlardan öğrendiklerimize göre-tarih'ten önceki devreye aid yorumları şimdilik bir tarafa bırakarak-Mezopotamya sahasında ilk yaşayan insanlar arasında akl etme hassasına sahip olan mahdud bir zümre, geceleri pırıl pırıl seyrettiği gök yüzündeki Dünyanın hareketlerinden doğan değişikliklerin her sene o ay, o günlerde aynen dakikaları bile şaşmıyarak tekkerrür eder görmüşler. Bunlardan hükümler çıkarmışlar. Seneler, aylar ve günler mefhumu çıkmış. Bütün bunların güneş manzumemizin şaşmaz kanunlarının tesiriyle arzımızda olan tehavvüllere uyararak yaşamalarımızı ve onun yeni buluşlarını birer usul ve kaidelere bağlamışız.

Bu kanaatler bizi cemiyetler kurulmasında çok etkilemiş. Derin bir halk bilgisi doğmuş. Bunlardan an'aneler peyda olmuş ve tesirleri bugüne kadar çıkan çeşitli dinlerde âdetler olmuş.

Bu bilgiler öyle yeni doktrinler çıkarmış ki, ayın arzımız etrafında saniye şaşmaz seyr ve hareketinden yaşlarımız etrafında saniye şaşmaz seyr ve hareketinden yaşlarımızı saymaya başlamışız. Her sene gelen senelere başlangıç bulmuşuz. Nedir bu? Baharın ilk günü dediğimiz gece ve gündüzün bir olması.

Eski ceb takvimleri bir birbuçuk asır önce nevruze :

«Nevruz-u sultâni-i meymenet âsâr ve evveli mevsim-i bahar ve tesâvi-ileyl ü nehâr» diye önemle yer verilmiş. Eşref saat ve günleri belirtilmiş. Mek-

teb-i tıbbiye-i adliye-i şâhâne hocalarından ve aynı zamanda Heyet ile meşgul Osman Saib Efendi 1273 (1857) ceb takviminde en başta nevrüza âdet üzere yer veriyor. «El ihtiyarat» kısmında eşref saatler bildirilmiştir. Diğer takvimlerde de en önemli kısım nevrüzdur.

İş bununla bitmemiş. Bazı kanaatler insan kafasının tedrici iç olduğunluğu ile çoğu hadiselerle mânâ verilmiş. Bundan bazı inançlar doğmuş? Bunlar bir meslek haline getirilmiş. Mademki, insanlar topluluklar halinde yaşayabiliyor ve gelişiyor. Mâbed halindeki binaları fikir ve iyi telkinler okulları haline sokmuşuz.

İnsanların bir araya gelmesi mecburiyetinden bu ma'betler etrafında sitemler teşekkül etmiş. Âdetler çoğalmış ve olgunlaşmış. Kendimizin iyi telkinlerle yaşayabilmesi maksadı bir hayli ilerlemiş. Bu senemiz rahat geçti veya geçmedi. İnşaallah gelecek sene daha iyi olur telkini bugünkü gibi zihinlerde yer almış. Bugün o geçmiş. Başı şimdi-lik beş bin sene hesap edilen bu devreye ne dersek diyelim, zihinlerimizde daha fennî, yani daha esaslı olarak hakim. Buna birer misal verelim.

Mezopotamyada zamanının en medeni şehirlerinden biri olan Nippur'da bir mâbed var ki, dünya tıp tarihinde «İsin» ismini alır. Senede bir gün halk buraya gelir. Altın kapta duran çok tesirli bir macundan alır ve bundan mutlaka tadar. Kendisine telkini şudur. Bunu; devirlerinin aynı zamanda maddî ve icabında rûhî tedavilerde muvaffak olan rahibler bildirmiştir. Buna devam ederek giren yeni sene hastaliksız, rahat ve sıkıntısız geçirecektir.

Bu inanç, halkı inancı derecesine göre o kadar sarmıştır ki, bu her sene devam etmiştir. Acaba bugün malûmu? Sümerlilerin astronomik araştırmaları malûm. Yeni sene başını buluyorlar, biliyorlar. Bugün senenin ilk günü.

Yeni güne şimdi Orta Şark milletleri «Nevruz» diyor.

Nevruz ananesi bugün kardeş İran'da her sene devam ediyor. Orta Şarkta, yalnız bu isimle orada benimsenmiş. Bizden 20. asrın başına kadar kısa me-rasimle gelen kavanozlarda tevzi' edilen, asırlar boyunca muhtelif isimler alan macun ananesi var. Bu asır başında his olunur olunmaz tarihe karıştı.

Nevruzun tarihi seyrini bugüne kadar yürütmek mümkün olabilmiştir. Zira bilgi malzememiz gittikçe çoğalmaktadır. Acaba tarihte bu yalnız «İsim» ma'bedine mi munhasırdı? Hayır, hemen her şehirde de vardı. Şimdi bu nevrüziyenin memleketimizde halk arasında asırları dolduran bir tarihi var. İşte Manisa'da 400 senedir her sene yapılan «Mesir Macunu» dağıtma ananesi. Bu da mı koca Türkiye'de yalnız bu şehre munhasır? Hayır, her yerde var. Ama bu kanaatimiz elbetteki bir esasa dayanır. Ama şifahî anane diye diye tesbit olunmadığından çok yerlerde kaybolmuştur.

Şimdi Dünya yüzünde, bilhassa asla mucize bir medeniyet olmayıp bir rünesans olan eski Yunan uygarlığından önceki Ege medeniyeti sahasında Bergama, İstanköy, Knides, Alaşehir, Trika, Epidor... da harabelerine rastladığımız Aesculape tıp mabetlerinde «Asklepion» bahar ve bilhassa yaz aylarında nebâti ilâçlar, macunlar ve telkinlerle tedavi edilen bu yurtlarda İsin'deki gibi olamazsa bile, devam eden bir anane var. Bunlar çok küçükleri olan «Sanctuaire»lerdeki telkinler (İslâmî devrede birer ufak modeli olan tekkelerde) eski mitoloji kahramanlarının çoğu da aynı an'anelerle, lâkin değişik isimlerle yer almıştır ki, bu eski insanî an'anelerin ufak tefek değişikliklerinden başka nedir?

Senenin ilk günü vesilesiyle bu başlangıç hakkında şardaki telâkkilere bir göz atalım.

Dünyamızın kumandanı güneştir. Dünyamız bir sene zarfında kendi etrafında ve onun tarafında saniye şaşmayan bir intizam ile 12 burcu dolaşır. Bir noktaya gelinir ki, bu isimleri belirli burçlardan sırasıyla geçerez. Hemen bir yeni burca gireriz. Bizim memleketimizde buna «Hamel» «Koç Burcu» denir. Bu anda bahar başlar, 92 gün, 20 saat, 4 dakika ve 27 saniye sürer ve yaza varır.

İşte Hamel denen Koç Burcu'na girmemizin ilk günü bugün 21 Mart olarak takvimlerimizde yer alır,¹ Bu yeni günde gece ile gündüz on ikişer saat olarak aynıdır.

Şarktaki düşünüşe göre, halk bunu Dünya'nın yaratıldığı gün sayar Bektâşiler de Peygamberimiz'den de daha üstün yer verilmek itiyadından Hazret-i Ali'nin doğduğu gün sayılır.

Bu günün girdiği saat ve dakika, muhtelif ve birbirine yakın ve uzak şehirlerde farklı olacağı düşüncesi hakikatiyle zâyîçeler yapılmıştır.²

Memleketimiz ve Orta Şarkta bu tesir yalnız tabiate münhasır değil, onun en olgun meyvası insanların da gönlünde, kışın bunalımından yavaş yavaş kurtulacakları sevinciyle gönüllerinde baharlar açılır.

Bu düşünce çok yerindedir. Tabiatın bu şaşmaz geleneğini ruhlarımızda açtırabilmek de ma'rifetdir.

Bu yeni gün artık tabiatı uyandırmıştır. Artık onun yeni ve taze meyveleri çıkmaya başlar.

Rahmetli hocamız tıp fakültesinin yarım asır önce müderrislerinden Dr. Hüseyin Zâde Ali Bey derdi ki :

«Nevruz, tarihin bizce malûm en eski zamanlarından beri Türkler'in millî bayramlarıdır. Bundan önceki üç cuma gibi tatil günleri kuru yemiş bayramıdır. Zira nevruzdan sonra tazeleri

çıklar. Kuru yemiş satan esnafın elinde kalıp ziyan etmemeleri maksadıyla kalanların sarfı için bu (yenigün) öncesi bayram üç hafta sürer. Türk dünyasının ekonomik düşüncelerinden en mühim nokta budur. Zira esnafın elinde kalan kuru yemişler satılmazsa, onlar gelecek sene için ziyan ediyoruz diye kuru yemiş toplayıp satma gücünü kırsalar. Memleket kışın elzem bu yiyecek maddelerinden mahrum kalır...»

Nevruz sadece baharın ilk günü değildir. Aynı zamanda bütün şarkta tarih boyunca sene başıdır. Takvimler hep marttan başlar. Hristiyan âlemi bunu Kânûnu sâni «Ocak» den hesap eder. Bütün dünyada resmî yeni takvim buradan başlar. Ama malî yılımız memleketimizde marttan yürütülmektedir. Dünyanın orta zamanında Türklerin en doğru takvimi olan; Türk hükümdarı Celâleddin Selçuki'nin 568 (1114) Hicri yılında astronom bir heyete yaptırdığı «Takvim-i Celâlîde» yıl bu yeni günden hesap ederler. İbtidası (1078) 471 hicri yılı, Ramazın'ın onuna rastlar³.

Eskiden yeni gün 9 martta girerdi. Fakat Gregoriyen takvimi ile bu tarih 21 Marta tekabül eder. 12 gün ara vardır. Bazan bu bir gün fazlasıyla 22 Mart olarak nadiren takvimlerde yer almıştır.

« N e v r u z y i e »

Tarihi devrede Mezopotamya'da nevruziye Nippur'daki macundan sonra bu artık nerelerde ve ne suretle, ne terki ile yapıldığı hakkında yeni bir bilgimiz yok. Milâda yaklaşırken, daha önce ikinci asırda doğup birinci asrın

1) İran'da senenin birinci günü (Fururdin mah) birinci, yani güneşin Hamel Burcu'na nakli günü, yani Nevruz derler.

2) Bunun hesapları için bahriyeli binbaşı İhsan Bey'in 1318 (1900) tarihli ceb takvimine bakınız. İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü İlimler Tarihi koleksiyonu.

3) Bu takvim şemsidir. Peygamberimiz'in Medine'ye hicretinden itibar edilmiştir.

ortalarında ölen Pontus kralı ve Dünya tıp tarihinde mühim bir mânâ taşıyan Mithirdates'in zehirlere karşı vücuda mukavemet veren ve tedavisinde kullanılan «Antidot» muzadı zehir-pan zehirin yapıcısı olduğu malûmdur. Demek ki, böyle ilâçların bir araya getirilerek terkibi an'anesi bu zamana kadar inkişaf ede ede ulaşmıştır.

Bizzat hazırladığı bu antidotarium 54 maddeyi içine alan bir «polypharmaceutique» macundur. Buna kendi ismi olan Mithirdates'i vermiştir. Bunun kısaltılmışına «Mithir» derler. Eski Grekçe'de th=s gibi okunduğundan «Misir» de tesmiye edilmiştir. O halde hükümdara da Misirdates denmiş olmalıdır.

Pontus krallığında başta hükümdar olmak üzere hanedena mensub diğer prensler daima öldürülmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Kral zehirli yem verdiği kazları kesdirib kanlarını içer ve bu suretle her türlü zehirlenmelere karşı muafiyet kazanırdı(*)

Pontus krallığının parlak zamanı 7. Mithirdat hükümdarlığında Romalıların can düşmanı, çok zeki. Hükümü altındaki milletlerin dillerine vâkif.

Çok eski devirlerde zehirlere karşı ibtidai bir şekilde tedbirlerle şerbetli olurlar.

7. Mithirdat Milâddan önce 63 - 113 devrinde zehirleri kümesde beslediği kazların yemlerine katar ve yedirir dedik. Oğlu Farnak babasına karşı isyan eder. Zehirlenmek ister. Fakat muafdı. Onun eline diri geçmek istemedi. Karnına kılıcını batırarak intihar eder ve yahud kendisini kölesine öldürtür.

Zehire karşı muafiyet usulü hâlâ Hindistan'da var. Hükümdar yalnız kendisini değil yakınlarını korumak durumundadır. İşte bu maksadla ve karşı koymak çaresi olarak böyle bir «muzad-ı sem», yani penzehiri bizzat yapar. Tec-

rübeleri iyi netice verir. Zira zehirlenmeleri kendi vücuduna azdan başlayarak şahsında dener. Mutad üzere canlılar üzerinde tecrübe etmez. Bu terki Mithirdatikun diye şöhret bulur. Artık zehirlenmelere ve ihtimallerine bununla karşı konabilecektir.

Kral da bunu her gün alıyor ve aldığı dozu her gün arttırmak üzere muhtelif zehirleri kullanıyor. Bu suretle devrin bilinmeyen zehirlerine karşı muafiyet kazanmağa gayret etmiştir.

Bu Mithir - Misir'i eski andromaque, tiryak - Theriaque'i takib eder. Fakat bu da eski asırlardan beri gelen an'enenin kendisi tarafından eskilerinden daha farklı, daha dikkatle hazırlanmış bir şeklidir. Mithirdates antidotu andromahos'un tiryak başlangıcı sayılır. Şarkda olduğu gibi garbda da tiryak bayramları vardır. Meselâ ihrac memlekiti olan Venedik'te altınbaş tiryak için her sene geçmişte yapılıyor. Esas bir.

Bu thériqqe hâlâ panzehir olarak Dünya piyasalarında arandığı nisbette bulunur. Hatta memleketimizde İstanbul'da Mısır çarşısının bugün adedce çok azalmış «Akkar»larında dahi vardır. Çok ufak teneke yuvarlak kutular içinde satılır. Buna inananlar satın alır ve tarifii üzere kullanırlar. Hatta İngiliz Daurvolt'ın (Kodeks)inde formülüyle ve yapış şekliyle kayıtlıdır. Hatta mesir macunu malûm terkibine de girer.

Terkibleri birbirinden farklı macunlar an'anesi tarihi devrede dünyada şöhret ve hüsnü kabul bulmuş ve bu suretle hemen bugüne kadar bir devam süresi vardır. Manisa'da bu an'ane köklü olarak 16. asır başlarında mutasavvif hekimimiz Merkez Muslihiddin E-fendi himmetiyle ihya edilmiştir.

(*) Ekim 1961 İstanbul Mecmuası, yazarı, Nureddin Öryan.

Magnisa Ege'nin hemen bir Akdeniz şehridir. Merkez Efendi de Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi de (Kırım Hanı Mengli Giray kerimesi ve Yavuz Sultan Selim eşi Ayşe Hafsa Sultanın⁴ Magnisa'da hususi hekimi ve Denizli'lidir. Bu Mesir an'anesi de acaba bu şehirde vardı da, bu keyfiyetten haberdar mı oldu?⁵ Hekimlik tahsili olduğuna göre bu keyfiyete muhakkaktır denebilir mi?

Rivâyete göre, Hafsa Sultan hastalanır. Merkez Efendi ona bilahare mesir denecek macundan verir. O da tarifi vechile alır ve iyi olur. Bundan faydalandığını görünce koruyucu olarak bunu dağıtın, diye ferman buyurur.

Bu suretle Magnisa'da her sene baharın başında muhakkak ki - tam ayı ve gününü bidayette bilmemekle beraber - halka bu ilâcın dağıtımını başlatmıştır. Arada fasılalar verildi mi veyahud her sene muntazaman devam etti mi? Tarihen malûmumuz değildir: Bir yere kaydedilmiş bir vesikaya da muttali değiliz.

Fakat şu yarım asrı dolduran Cumhuriyet devrimizde bilhassa son 25 senedir her yıl törenle bir macun işittiğimiz şekilde halka parasız olarak dağıtılmaktadır.

Önceleri bu ilâca verilen isim nedir? Mesir nereden geliyor? Bunun da her ne kadar yazılı bir kaydı yoksa da yine üstadımız Prof. Dr. Uzluk imdadımıza yetişerek bu ciheti vuzuha kavuşturmuşlardır.

Bir defa Mithirdates'in antidodu 54 maddeden ibarettir. Bu isime asırlar boyunca kısaltılarak Mithir denmiştir. Halk bunu Anadolu'da bildiğimiz sebepten misir diye adlandırmıştır. Şimdi Mesir deniyor. Misir bu suretle Mesire dönmüş olmuyor mu?

Mesir lugatte şevk, seyr, sürür, sevinç anlamına gelmektedir. Bittabi' bu güzel isim devam edecektir ve devam etmelidir. Aslı Misir imiş diye çevirmek aklımızdan geçmemektedir.

Bir defa Misir dediğimiz 54 madde. Bunu 40 a indiren Merkez Efendi mi, yoksa bunu bu ünlü ve değerli hekimi-miz mi bu miktarda azalttı? Bir şey diyemeyiz. Zira elimizde Merkez Efendi terkididir diye vesikamız da yoktur. Yoksa daha önce malûm olmasına da hüküm vereceğimiz formülü mü tanıttı veyahud kendi tertibkerdesinni mi tamim etti?, Bir şey diyemeyiz. Fakat hekim sıfatıyla 40 o indiren ve bazı maddeleri de değiştiren de odur, demekde de bir mahzur görmüyorum. Bu 54 maddeli «Mithir» terkiibi «Misir» ismiyle malûmdur. Bu da Prof. Uzluk tarafından önü ve sonu olmayan köhne bir mecmuada bulunarak bir sureti bize lutfedilmiştir. 61 maddedir.

4) Kanunî Sultan Süleyman Trabzon'da 1495 de doğurmuştur. 1534 de ölmüş ve İstanbul'da zevci Sultan Selim Türbesi'ne yakın ayrı bir türbeye gömülmüştür. Tarihler çok râbitâli bir valde sultan olduğunu yazar.

5) Ankara Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Profesörü Dr. Feridun Nafiz Uzluk kanısı da böyledir.

TERKİB-İ MISİR

NUMARA	İSİM	MİKDAR	BU GÜNKÜ MUKABİLİ
1	Mirar	10 dirhem	
2	Zaferan	» »	
3	Garikon	» »	
4	Zencebil	» »	
5	Darçın	» »	

NUMARA	İSİM	MİKDAR	BU GÜNKÜ MUKABİLİ
6	Alekül Batm	» »	
7	Kesira	» »	
8	Sünbül	8 dirhem	
9	Kenedir	» »	
10	Hardal-ı ebyaz	» »	
11	Udul Belesan unutulmuş	» »	
12	Ustohodos	8 dirhem	
13	Ethar	» »	
14	Kost	» »	
15	Basalyus	» »	
16	Kemafikus	» »	
17	Kına	» »	
18	Rastıç	» »	
19	Dâr-ı fülful	» »	
20	Cündibidester	» »	
21	Usâre-i Hunus Fesdıtas	8 dirhem	
22	Cavşır	» »	
23	Sadıç bedeli skil	» » ⁶	
24	Mia	» »	
25	Seliha (Darcın)	7 » ⁷	
26	Fülful esved	7 »	
27	Savlincan (havlincan?)	7 dirhem	
28	Ca'de	» »	
29	İşkodrik	» »	
30	İklilül melik	» »	
31	Dufo	» »	
32	Centiyane	» »	
33	Dihenî Belesan	» »	
34	Habbı Belesan	» »	
35	Kursu ferfiyon	» »	
36	Makl	» »	
37	Sünbülü rûmî, bedeli Nardin	5 dirhem ⁶	
38	Mastaki	5 dirhem	
39	Zamkı arabî	» »	
40	Eşk	» »	
41	Kutrı salyon	» »	
42	Afyon	» »	
43	Kard-ı mâne	» »	
44	Büzrü razıyanc	» »	

6) Skil yerine (sadıç), Nardin yerine (Süm-bül-i Romi) bulamadıkları zaman yerlerine değişik olanın konabileceklerini bildiriyor. Bir şey denemez.

7) Bu terkipten Darcın beşinci madde olarak var. Burada Seliha üzerinde tekrar Darcın diyor. Bu tekerrürün izahını mümkün göremedim.

NUMARA	İSİM	MİKDAR	BU GÜNkü MUKABİLİ
?	Verd-i ahmer	» »	
45	Mışktraşı'	» »	
46	Akakya	4 dirhem	
47	Hiyofarikon	» »	
48	Sakankur Husyetüssâ'leb	» »	
49	Büzzü sezab	3 »	
50	Anison	» »	
51	Vec	» »	
52	Ko	» »	
53	Mu	» »	
54	Sekbine	» »	
55	Araron Karanfil	» »	
56	Su'd	» »	
57	Habbül far	» »	
58	Ezfar-ı Tayyib	» »	
59	Sezab	2 »	
60	Kafrul Yahud	» »	
61	Zvbib	4 »	

Üç edviye ağırlı asel keffi alınıp kıvamı bulunub macun olunur.

Her ne kadar buna terki-i Misir deniyorsa da bugünkü kırk maddelik mesire uymuyor. Mesire girenlerin bugünkü farmakoloji âleminde bilinen Lâ-tince başda olmak üzere garb dillerinden İngilizce ve Fransızca'da bilinenleri ve bunların herhangi bir isimle diğer gösterilmeyen dillerde kolaylıkla bulunabileceğine temas ederek isimlerini vermiyoruz. Daha eskiden bunların ve belki Mesirde bulunanların isim farkından bulamadıklarımızı işleyemeden bırakmış oluyoruz.

Dört asırdır bizde ma'ruf olan Nevruzîyenin terki-bini buraya koyuyoruz. Bunların iki terki-bi elimizdedir. Bazı farklar vardır. Lâkin ikisinin de konan miktarları yazılı değildir.

Biri üstadımız Prof. Uzluk'un gönderdikleridir. Yazma Gayetü'l-Beyan eserinin⁸ kenarında bulmuşlardır. Tarihsizdir, terki-bi budur :

«Hüvel Muin. Hazret-i Merkez Müslîhiddin Kuddise sırruhu Hazretleri'nin Mağnisa'da tertibkerdesi olub elyevm beher sene tabh ile ahaliye câmi' şerif kubbesinden kağıdlarla tevzi' ve taksim edilen Nevruzîye macununun terki-batıdır. Edviye 40

Karanfil, Yeni bahar, Zencefil, Kalanga⁹, Kara biber, Kırım tartar Kişniş, Havlican, Kebabiye, Hindistan cevizi, Anason, Hıyarşenbe, Sakız, Zagferan, Tarçın, Udül kahr, Çöpü çini, Hardal, Mirri safi simarı, İksir¹⁰ Çivid, Meyan balı, Kalem-i bârid, Tiryak, Sarı halile, Râziyâne, Kimyon, Zerde-câv, Tarçın çiçeği, Hindistan çiçeği, Çörek otu, Dârifülfül, Ravend, Limon tuzu, Kakule, Sinâmeki, vanilya, Portaakl kabuğu, Topalak kökü, Şeker 40»

8) Üstad Uzluk'un enstitüsünde Gayetü'l-Beyân fi Tedbiri Bedenü'l-insan eserinde 9 a varakında metin haricinde rık'a ile. Terki-binde Vanilya olduğuna göre yeni olması lâzım. Bize fotoğrafını lutfetmişlerdi.

9) Diğer listede Zulumba diye yazılıdır.

10) Saray listesinde İksir; Ekir diye yazılıdır.

Sarayda yapılan liste budur :

Aslı taş baskısıdır.

«Nevruz baharlarının envâi

Selâtin-i İzâm Hazerâtı İmârat-i Âmiresi'nde imâl olunub Nevruzu Sul-tânî günü ahaliye tevzi olunan Mesir macunu derununa vaz' olunan bahara-tın envainı mübeyyin cedveldir :

Karanfil, Yeni bahar, Zencefil, Zu-lumba, Kara biber, Krem tartar, Kiş-niş, Havlican, Kebabiye, Hindistan Ce-vizi, Anason, Hıyar-ı şembih, Eyi Sa-kız, Zafran, Darçın, Ud-ül kahar, Çöpü Çin, Hardal, Ekir, Çivit, Meyan balı, Tiryak, Sarı Halil, Râziyane, Kimyon, Zerdecav, Darçın çiçeği, Hindistan çi-çeği, Çörek otu, Darı filfil, Ravend, Li-mon tuzu, Kakule Şamlı¹¹, Vanilya, Te-ke Mersini Tohumu, Portakal Kabuğu, Şeker, Mâi leziz, sene 5 Mart 1305 (1887)

Hepsi diğeri gibi 40 madde. Saray nushası ile Uzluk nushasındaki fark bu-dur. İmlâ farkları işaret edilmemiştir. Bugünkü isimleri böyledir :

SARAY NUSHASI UZLUK NUSHASI

İyi sakız	Sakız
Ud-ül kahr	Ud-ül kahar
Mirri Sâfi	_____
İksir	Ekir
Kalem bard	_____
Sarı Halile	Sarı Halil
_____	Kara Halile
_____	Şamlı/Şasalı
_____	Teke Mersini
Kalibarda	_____
Mâi leziz	_____
_____	Topalak kökü

Bu gibi farklar bütün Dünya ter-kiblerinde nazara çarpıyor. Bu işle meş-gul olanların bilgi ve kanaatlerine da-yanıyorsa mesele yok. İstanbul'da ya-pılanlar Manisa'dakinde de farklara bir bakalım.

İSTANBUL SARAY NÜSHASI MANİSA'DAKİNDE

Kalanga yok	Var
Mirri sâfi simari yok	Var
Ekir (Acorus Calamus)	İksir denmiş
Kara Halile, yok	Var
Topalak kökü, yok	Var
Şeker, var	Yok
Mâi leziz (iyi su), var	Yok

Hâlen Manisa'da yapılan Mesir ma-cunu terkiibini tam bilmiyoruz. Öğren-diğime göre 1967 de 27 madde buluna-bilmiş, o kadar işlenmiş. Bunlar bulun-maz şeyler değil. Fakat bu esaslı mad-deleri aylar önce temin etmek müm-kün, fakat mesir macununu hazırlama-dan birkaç gün önce gibi kısa zamanda tedariki zor olunca, bulunamayanları, bulamama kolaylığından, koymuyorlar.

12.V.1971 de Manisa'da İl kütübha-nesindeki yazmaları sıra ile gözden ge-çirirken N. 1080 de kayıtlı nushanın boş bir yerinde (macun-u ekber) terkiibi miktarları ile yazılı. 41 maddesinin 20 si üstad Uzluk'un verdiği nüshada var. İs-tanbul sarayı nushasında hemen yarısı sıralı. Acaba bu eskiden Mağnisa Mesi-ri terkiibi mi? Tam bir hüküm verme-mekle beraber ilgisi çok olduğundan ay-nen buraya alıyoruz. Çörek otu (+ —)¹², Kişver tohumu, Lisan usbur (Usfur) şekakül, Tohm-u piyaz (—), Biber, Ana-son (+ —), Behmeni Ahmer, Ekir (+ —), Udü Hindi, Husyetüs Sa'lep, Zencefil (+ —) Makili Ezrak, Tohm-u Tere, Tohum-u Reyhan, Karanfil (+ —), Havlincan (—), Ferfiyon, Cevzi bevva (Hindistan Cevizi, Hindistan Çiçeği (—), Kebabe (Kebabiye) Udül kahr (+), Udulkahar (—), Tohm-i Raziyane (+ —), turb tohumu, sünbül, kakule (+ —), Halile (+), Sarı Halil, masta-

11) Şasalı (Beytüllahm yıldızı) (Doc. Dr. Hayri Sözen)

12) + İstanbul Saray nüshasında mevcut

ki (+ —), darçın (+ —), (ayrıca darçın çiçeği), Günlük, Dar-ı fülful (+ —) ayrıca Mar-ı filfil (—), Behmen-i eb-yaz, Besbase, Tohm-u Üzerlik, Zağferan (+ —), Bulud, Fıstık, Bastık, Kuru-tulmuş Fındık, Un, Asel (yerine şeker) 200 dirhem.

Diğerlerinin miktarı üç, badem, fındık, fıstık 30 'un 72 dirhem, Bülüd 30 dirhem. Hepsi 41 madde ediyor.

Acaba bilemediğimiz eski asırlardan birinde; zira bu numaradaki kitabın metni haricinde (macun-u ekber) diye yazılı. Mikdarları da mevcut, değiştirilmiş bir başka mesir macunu mu? Yalnız yeni işittiğim (macunu ekber) kaydı var.

Bu terkipte mevcut maddelerden 20 si yani yarısı, Prof. Uzluk'un gönderdiği rık'a ile yazılı nushada var deyince hatıra şu geliyor :

Daha eskiden mesir macunu yok mu idi. Böyle bir kayd olmadığından bilemiyoruz.

Birçok terkiplerin içine giren maddelerde miktarları yazılı. Acaba bunlar kaç pakete bölünüyor veyahud bir ölçü ile veriliyorsa ihtiva ettiği miktar nedir? Bu cihetle alınacak miktarları katıyetle de bilemiyoruz. Fakat hep şifâhî ile, ne yazık!..

1971 yılı başlangıcında bir gazetede okudum. Bu sene halka kuvvet verici tesiri duyulan arı sütüyle, yine birisinin, gazetelerden birinde yer bulan keçi boynuzunun cinsî kuvveti arttırması esas tutularak bu sene mesir macununa bunlardan da katılacak diye okuyunca Magnisa'mızın çok anlayışlı valisi sayın Bay Vefik Kitabçigil'e Şubat 1971 de bir mektub yazarak şimdiye kadar **yapıla gelmekte olan klâsik mesir macunu terkiibi onun - bunun keyfine uyarak değiştirilerek ilâveler yapılamaz; hatta tenkis edilemez, dedim. Aynı zamanda teklif edilen bu iki madde ile birlikte veya ayrı ayrı, teklif edenler tara-**

findan müsaade alabilirlerse başka birer tertib yaparak ayrıca ticarete sevk edebilirler sözünden anlayışlı Valimiz bu ilmi kanaati benimsiyerek tahkikat açtırıp bunu önlemek dirayetini gösterdiler.

Misir-Mitir terkiibinin madde miktarlarını biliyorsak da Mesir macununa konanlarınkini kaç kişi için olduğunu bilmiyoruz. Bu macun şimdi yalnız Magnisa'da yapılıp bilmediğimiz sayıda üretildiğine göre tam bilgimiz yoktur. Yapılara sorulup öğrenilebilir. Fakat burada yapılabilmesi için eski ve yazılı miktarlarını gösteren listeye sahip olmak icab eder. Lâkin teselliye mücib bir nokta alınan şahsî miktarın yok denemek derecede az olmasıdır.

Memleketimizde Nevruz ve Mesir Macununun Kullanma Şekli

Bir defa bunu hazırlayan vicdanlı sahipleri kullanılması mutlak lâzım maddeleri eksiksiz ve şahıs adedine göre tartısına dikkat ederek yapacaklardır. Bulamadıkları maddeler yerine başka birinden fazlaca koymak veyahud bulamadık diye noksan yapma durumlarını açıklamalıdır. Faydalı olacağı söylenen yeni bazı maddeleri koymaktan sakınmalı ve bunu tavsiye edenlere ayrıca diledikleri yerlerde ve şekillerde alacakları resmî izne göre kullanabilecekleri söylenmelidir.

Bir defa macunun eski kullanma vakti tam şahıs zâyicesine uygun zamanda alındığı malum olmakla beraber astrolojik hesapların yeniden yapıldığından, bu usulü yapabilen kalmadığından ve hatta lüzumu da olmadığından bunun tevliid edeceği telkini binefsini yeni gün (Nevruzun) girdiği andan itibaren müsaaid bir zamanda meselâ uyku da diye uyandırılmayarak veya uyandırılmayarak, dilediği bir an ve vaziyette ahr. Yaşlı kadınlar bu inanışlarını sarsmaz. Bu seneyi de bu suretle kazasız ve dertsiz geçiririz derler. Müneccimler eskiden eşref saati bulur ve bil-

dirirlerdi. O anda Nevruziyeden tadarlar. Naşid Bey (Namık Kemal'in kardeşi) bunu tavsiye eder. Ciddî bir zat. Bulduğuna «vakti muhtar» derler.

Bunda yeni yılın ilk gününde almak veya tatmak suretiyle edineceği kanaat ben bu suretle, bu andan itibaren hasta olmayacağım, noktasında birleşmektedir. Bu arada erkekler kendi seks kuvvetini de arttırır düşüncesinden fariğ olmamaktadırlar.

Bu macunun tesirini farmakolojik olarak bildirmek mümkün değildir. Zira bu noktadan araştırma yapılmamıştır. Fakat çoğu madde münebbihtir. Bir defa bunun vücudda iç organlarda tenbih hassası inkâr olunamaz, fakat verilen miktar azdır. Zararlı maddeler olsa bile bu noktadan cüz'î alınmasından menfî tesir görülmez. Tesiri hakkındaki düşünceler asırların anprizmine bağlanabilir. Şimdi bunda halkın inaniş çeşitleri şöyle yer almaktadır.

Halka göre Mesir macunu kuvvet verir. Bu cihetle seks gücünü arttırır. Lakin konan maddeler içinde Afrodizyak olanı yoktur. Bilhassa yaşlılarda seks kuvveti azalanlarda inaniş daha fazladır, deniyor. Fakat buna inanıldığı için rûhî tesirlerle bu vârid oluyor. Alanlar bu noktadan faydalı etkisi olduğunu söylüyorlar. Bu bir nevi şahsını telkin «otosüjestiyon» dur. Rûhî ve şahsi tecrübelerle inananlar bu zan ile almaktadırlar. Bu tamamen inaniş tesiridir. Müessir olsun diye aç karnına alınır. Lakin yine halk kütlesinin çoğu bu macunu tiryak gibi her türlü derde deva olarak sayıyor. Bu da biraz şahsî inanişlara bağlıdır.

Bunlara birkaç misal verelim :

Sabahleyin alınırsa romatizmaya kadar iyi gelir. Körlükten kötürümlüğe kadar faydalıdır. Bütün beden arızalarını giderir. Kısırlıktan isteksizliğe kadar tesirlidir.

Amprik olarak macunun bir defa hem ısıtıcı ve hem de serinletici bir tesiri ve boş bir tadı var. Stomaşik olarak alanlar da çok işitilmiştir. Buna bir başka tesir de Nevruzun Dünyanın yaratıldığı gün olmasıdır. Herkes bu yüzden gönlünde baharlar açtırır. Bu suretle hayatın kendi düşünceleri nisbetinde şi'riyetini de katarak efsâneler yapmışlar ve neler neler söylemiş ve söyletmışlerdir. Bundan mademki tattım, bu yıl hasta olmam telkini ne güzel.

Nevruzda meyan kökü, Nevruz otu tohumu v Kontra Vira kökü ve emsali devalar yenirse Nevruzdan başlayarak güneşin Seretan burcuna girinceye kadar her gün Raziyan, «Fenouil» bir dirhem kullanılsa ve bazılarında göre mutalaka tiryak tesirini haiz devalar ve nefis taşlardan yapılmış terkiplerin güneşin Hamel burcuna döndüğü vakitte yenmesi uzun ömre ve bütün âfetler ve arızalardan masun kalmasına sebep olur, denir.

16. asırda Mağnisa'da Merkez Muslihiddin Efendi bu yeni terkipleri ortaya koyduğu Mesir macunu formülü esasen ziyansızdır, bunlarla koyuca ve sert bir macun olur. İstanbul'daki Mesir adını taşımaz. Nevruziye isminde ve yumuşak bir macun halindedir. İhtiva ettiği maddelerden alanlara isabet eden miktarları homeopatiji hatırlatacak derecede minimumdur. Yani en az derecededir. Bu da bir nevi bugün bile vitaminli bazı yeni terkiplerde görüldüğü gibi amprik bir polifarmesiyeye çok benzer.

İran'da makbul olan Nevruziyenin tertibine «heft sin» diye maruf ilk harfleri «S» ile başlıyan yedi madde konur.

Somak

Sebze

Sünbül

Semek

Sirke

Sir
Senc

Bütün bunlar hep kendi kendimizi iyi inanışlarla telkine birer misaldir. Birçok eski memleketlerde bu suretle an'aneler kurulmuştur. Bu da onlardan bir başkasıdır.

Nevruz bayramı dört asır zarfında belki arada bazı fasılalarda devam ederken halk bunu memleketimizin her tarafında herkese şâmil bir resmî bayram halinde kutlamamış veyahud İran'da bu Türklerden alınma bir resmî bayram ve sene başı olduğu için mezheb farkından benzememek için tamim olunmamış ise de, Nevruziye ve bunun Nevruz denen yeni günün girdiği zamanda zayıcelere göre tadılması hususî olarak merâsimsiz yapılmıştır. Osmanlı sarayı bunu kısa bir törene inhisar ettirmiştir. Başvekâlet arşivinde bu kısa merâsime aid vesikalar var. İzzet Kumbaracılar böyle yazıyor :

«...Bundan başka hekimbaşılar Pa-dişahlara, hassa tabibleriyle tabibler ve Enderun (saray) büyüklerine ve devlet ricâline takdim olunmak üzere imal sureti ve nefâset cihetiyle birbirine rekabet edercesine Ak anber, Misk, Gül kurusu, Tarçın kabuğu, Sandal ağacı, Karanfil, Kırmızı böceği, Şekerci cöğeni, Gül çiçeği, Haşebi Sandal, Havlican, Vanilya tozu, Kakule, Zencefil, Pespase, Hindistan cevizi, Kışniş, Gülsuyu, Melek otu, Kasab-ı itri, Badem yağı, Civan perçemi, Altun Haşhaş, Beyaz şeker, renk vermek için boyadan ibaret ve imal ederlerdi. Hepsi 24 madde ediyor.

Sultan Reşad için mâbeyinde hazırlanan 1328 (1912) senesi Nevruziyesine zâyicesi hazırlanarak o eşref saatde bir miktar yemeleri (şirin endam olmak bâdi i ferâh ve mesâr, dâfii ekdâr olacağı öteden beri hükemâca müsellem örfü âdetce makbuldür. Cenâb-ı şirfâsazın hüsnü tesirini bahş buyurması) temenni edilmiştir.

Daha eski tarihlere âid birkaç arşiv kaydından misal verelim.

18 Z 1153 (1741) Nevruziye takvimine taraf-ı şahaneden bekimbaşıya ve Mirahur Ağa'ya hilat bedeli.

14 R 1163 (1750) Bugün Sahib-i Devlet Efendimiz nevruzu tebrik için saraya gittiler.

22 L 1181 (1768) Nevruziye bedeli verilmesi. Reis-i Etibbâ Kâtibzâde Refî' Efendi arzı.

9 Ca 1200 (1786) Hekimbaşıya nevruziye takdiminde kürk bedeli.

19 S 1225 (1810) Nevruziyeyi takdim eden hekimbaşısıya huzûr-u humâyunda giydirilen kürk bedeli olan 350 kuruşun tesviyesi (Baş kâtib arşivi saray dosyası s. 408)

19 S 1226 (1811) 408 S Ordu Hekimbaşısı Mustafa Efendi ve Nevruzda Samur kürk giydirilmiş.

9 Ç 1236 (1821) Hekimbaşı Mustafa Behçet (Anadolu pâyeli), Mekke pâyeli müneccimbaşı Rakım Efendi, cerrah ve kehhalbaşı ağalara sarayda merasim yapılmış ikramlar edilmiş.

Daha başka çeşid Nevruziyeler vardır. Bir tanesi de Zeyrek'te ilk Türk eczacılarından Hamdi Bey merhumun not defterinden alınmıştır.

Mikdarlarıyla listesi aşağıdadır.

Tarçın 10 dirhem
Karanfil 10 dirhem
Mustaki (sakız) 15 dirhem
Zencefil 10 dirhem
Hindistan Cevizi 10 aded
Hindistan Cevizi yağı 5 dirhem
Bahar 10 dirhem
Kakule 10 dirhem
Tarcın tohumu 10 dirhem
Havlican 5 dirhem
Kırmızı 5 dirhem
Zerdeçav 5 dirhem
Dârül Fülful 5 dirhem
Udül Kahır 5 dirhem

Çörek Otu 10 dirhem
Gül ve Turunç Şurubu 2 okka
Kâfi miktarda şeker

Şekerle 17 madde İstanbul'da eczâcıların yaptıkları Nevruziye aşağı yukarı bu formüller üzerine olmalı.

Yukarıdaki maddelerle macun saray matbahında hekimbaşı nezaretinde yapılıyor. Şehirli ve diğer büyükler için bunu şekerler hazırlar. Şehzâdebaşı'nda bir dostunun sermayesiyle şekerlik yapan mûsikîşinas Cemil de mahdumu Mehmed Ali'nin verdiği izahata göre her sene nevrüziye hazırlar ve müşterilerine gönderir. Meşrutiyetten sonra Mısır'a gidip orada şekerçi dükkânı açan Cemil Bey orada Nevruziye yapamazmış.

Nevruz Macunu çeşitli ve câzib u-fak cam hokkalara konur. Vitrinlerde teşhir edilir ve satılır. Bazı eczâhânelerde meraklı eczâcılar dikkatle yaparlar. Süslü kavonozlar içinde müşterilerine yollarlar ve karşılığında da hediyeler gelir, veya bahşiş alırlar. Bu maksatla yollamazlar da daha ziyade onları memnun etmeyi düşünürler. Eczâhâneden şekerlerde olduğu gibi halktan isteyenler de para ile alırlar ve nevrüziyeleri, üzerine taktim esnasında tıbbî ve hikemî vecizeler yazılı kâğıdlara sararlar. Hatta yaldızlı bir kağıd ilâştirerek ondan Hamel «koç» burcuna hangi saatde ve dakikade girileceği de yazılır. Zira hangi zamanda alınacağı bu suretle bildirilmiş olur.

Halk da Nevruzda kırlara çıkar. 41 çeşid ot toplar ve kendilerinin usulleri ve ananeleri var. Kaynatıp suyunu içeren ve yüzlerini yıkarlar.

Vaktiyle Nevruzda İran sefarethânesi de ekâbire nevrüziye dağıtırdı. İranlılar da Hacı Bekir'den satın alırlar. Bunu şekerinin en eski kalfası bana anlatmıştı. Velhasıl şarkın bu an'anesi pek esastır.

BİBLİYOGRAFYA

- Mağnisa Mesirine âid Uzluk nushasında var.
- Uzluk F. N. Mesirin aslı, Dirim Dergisi 1953, 5. sayı.
- Kubaracızâde İzzet-Hekimbaşı odası, ilk eczâhâne, Başla Kulesi, 1933. İstanbul, s. 18, Nevruziye bahsi.
- Hulusi Tuser-Mağnisa'da mesir. Mağnisa'da Turizm yayınlarından 3. 1958
- Hasan Soy Türk-Mağnisa Mesir bayramının doğuşu ve Mesir macunu. Mesir Mecmuası.
- Vefik Kitabçigil - Mesiri karşılarken, 17 - 25 Nisan 1971 Mesir Mecmuası.
- Nihad Yörükoğlu - Mesir Mesir M.
- Salih Dincer - Mesirin mucidi Merkez Efendi ve Hafez Sultan. Mesir Mecmuası.
- Ayten Lermioğlu - Mesir Bayramı, Mesir Mecmuası.
- Süheyl Ünver - Mağnisa Mesiri nereden geliyor? Yeni Tıp Âlemi K.
- Süheyl Ünver - Mesir Tarihimiz, Mesir M.
- Süheyl Ünver - Merkez Efendi Minyatürü. Ressam Nakşî tablosundan. Resimli Türkçe Şekayık-ı Numunîye eseri. Mesir M. Aynı zamanda PTT resmini renkli olarak yayınladığı pula katmıştır.
- Süheyl Ünver - 1971 Mağnisa Seyahatim defteri.
- Emel Esin - Türkistan Seyahatnâmesi S. 53 - 54, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Sayı VI, N. 4, 19559
- Refik Halid Karay - 22 Mart 1947 Akşam gazetesindeki makale
- Mağnisa Kütüphanesi - N. 1800 Macun-u Ekber terkibi. 12/V/1971 de kopya ettim. 41 maddeden ibaret. Mikdarları da yazılı.
- Molanzade. Mufassal ceb takvimi 1336 h.
- Osman Saib - 1857, 1857, 1860 - 1861, 1863 miladi tarihleri çok ufak ceb takvimlerinde nevrüz kayıtları.
- İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontolojisi Kürsüsü Enstitüsünde Mesir Dosyası.
- Sadık Karaöz - Mesir ve Mağnisa 1954
- Abdullah Asım İğneciler - Mağnisa valisi mektubu ve 27 maddelik Mesir terkibi sureti. 5/IV/1967,
- Süheyl Ünver - Bu gün nevrüz, Haber G. 21/III/1967
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, Mesir Bayramı broşürü, 26/IV/1969

EKLER

FORMUL OF MESİR

1. Karanfil	Cloves. Caryophyllus Aromaticus.
2. Yenibahar	Allspice (Fr. Toute-épice) Pimenta Officinalis
3. Zencefil	Ginger, Zingiber officinale (Rhizoma Zingiberis -Radix Zingiberis)
4. Zulumba	Zedoary, Curcuma zedoariae (Rhizoma Zedoariae)
5. Karabiber	Pepper, Piper Nigrum-Fructus Piperis Nigra
6. Krem Tartar	Cream of tartar (Bitartrate de potasse)
7. Kişniş	Coriander, Coriandrum sativum (Fructus Coriandri)
8. Halvican	Galingale (Fr. Souchet odorant) Alpinia Officinarum-Rhizoma Galangae
9. Kebabiye (Kübabe)	Cubeb, Piper Cubeba, Fructus Cubebae
10. Hindistan Cevizi	1. Coconut, Coconut Palm, Cocos Nucifera. oleum cocos 2. Nutmeg, Myristica Fragrans, Semen Myristicae
11. Anason	Anise, Pimpinella Anisum (Fructus Anisi)
12. Hiyarşembe, Hiyarşenbe	Cassia, Cassia Fistula (Fructus Cassiae Fistulae)
13. İyi sakız	Mastic (Mastix)
14. Zaferan, Zafran (= Sarfan)	Saffron, Crocus Sativus, Stigmata Croci
15. Darçin (=Tarcın)	Cinnamon, Cinamomum Cassia. Cortex Cinnamoni Cassiae. Cinnamomum Zeylanicum. Cortex Cinnamoni.
16. Ud-ül Kahar (Ul-el Karah)	Pellitory of Spain (Fr. Pyrèthre d'Afrique) Artemis Pyrethrum
17. Çubu Çin (=Çöpçini)	China-root (Fr. Sqpine, Racine de Chine, Smilax de Chine) Smilax China. Rhizoma Chinae
18. Hardal	Mustard (Fr. Moutarde)
19. Eğir	Sweet Flag (Fr. Acore) Acorus Calamus, Rhizoma Calami
20. Çivit (=Çivit Fidanı)	İndigo Plant, Indigofera Tinctoria. Indoxylase Folia Indigoferae Tinctoriae
21. Meyanbalı	Licorice Extract, Succus Liquiritae.
22. Tiryak	Theriac (Fr. Thériaque)

23. Sarihelil (Sarihalile)	Myrobalan Citrin. Terminalia Citrina
24. Raziyanе (= Rezene)	Common Fennel, Foeniculum Vulgare
25. Kimyon	Cumin, Cuminum Syminum (Fructus Cumini)
26. Zerdecav	Turmeric (Fr. Curcuma) Curcuma longa, Rhizoma Curcuma Longae
27. Darçın Çiçeği	Cinnamon (tree) flowr, Flores Cinnamomi (= Cassiae)
28. Hindistan Çiçeği	Clove-Cassia (Fr. Cassegiroflée, casse Aromatique)
29. Çörekotu	Black cumin, Nigella Sativa (Semen Nigellae)
30. Dar-u Fulful (= Dar-ı fülful)	Long Pepper, Piper Retrofactum (Piper Officinatum)
31. Ravend	Rhubard, Rheum Officinale.
32. Limontuzu	Citric acid, acidum citricum
33. Kakule	Cardamom, Frijit : Elettaria cardamomum. Minusculata. Cardamomi Fructus
34. Şasali (= Beytüllahm yıldızı)	Star of Bethlehem. Orithogalum Umbellatum
35. Vanilya	Vanilla, Vanilla Beans : Vanilla Planifolia. Fructus Vanillae
36. Tekke Mersini Tohumu	Baccae Myrtilli : Vaccinium Myrtilus
37. Portakal Kabuğu	Cortex Aurantii Fructus (= Pericarpium Aurantii) Citrus Aurantium.
3. Şeker	Sugar
39. Galibarda	Brigth Scarlet Color
40. Mâ-i leziz	Sweet Water

«Doç Dr. Hayri SÖZEN»

ORTA ASYA'DA NEVRUZ***Emel ESİN**

Eskiden Orta Asya'da, belki Budist devrin hatırası olarak, Nevruz gelince, cengâverler evliyâ türbelerine gidip sancak ve tuğlarını dikerlermiş. Sancak ve tuğların kalmadığı devrimizde ise, Nevruz günü türbelerdeki eski direklere, bezler asılıyormuş. (Resim : 56)

Bu bezler, hatırımıza şunları getirdi : Anadolu'da köylülerin okuması için basılmış Muhammediye'ler bazan resimli olur. Dini an'ane, canlı mahlûkât resmi yapılmasını hoş görmediği için, insanlar, kılıç veya alemle temsil edilir. Harezm bayrak veya paçavralarının da sahiblerini temsil ettikleri muhtemeldir. Anadolu'da türbelere bağlanan bez parçaları da acaba eskiden bayrak mı idi? Mâmafih, türbelere bayrak asmak âdeti bizde de vardır. Kastamonu Kalesi'ndeki Bayraklı Dede buna misâldir.

Nevruzdan bahsedilirken, şunu da ilâve edeyim ki, Nevruz Harezm'de mühim bir bayrammış. Bizde olduğu gibi, Nevruz Türkistan'da da İlyas Peygamber'le alâkalıdır. Binlerce sene evvel Filistin'de Karmel dağında, İlyas Peygamber'le kraliçe Jezabel'in putperest rahibleri arasında, kimin kestiği kurban Allah tarafından kabul edilecek diye vuku bulan münazaanın hâtırasını tes'îd eder. Hıdrellez (Hızır İlyas) kelimesinde İlyas'a verilen Hızır lâkabı bu peygamberin hiç ölmeyip semâya yükselişine işarettir.

MACUNLAR***Kumbaracızâde İZZET**

Bundan başka, meşhur olan bu Helvahânedede, senede bir defa, ilkbaharda, gayet büyük kazanlarla ve Etibbâyi Hassâ'nın tarif ve nezaretleri altında Nane, Dar-ı Fülful, Havlican, Gül, Gencilik macunları yapılarak, nefsi padişâ-

hi için, bu kulede saklanır ve istenildikçe verilir.

Bu macunlardan sadrazama, Şeyhül-İslâm'a, kubbe vezirlerine, kazakere, nişancıya, defterdarlara, reisül-küttâba, yeniçeri ağasına, ulemâya, şeyhlere, kürsü şeyhlerine, hükümet memurlarına, memleket ekâbirine, saray erkânına, kadınlara, validelere, şehzâdelere, sultanlara, enderunlulara rütbe ve haysiyetlerine göre, süslü kâse, kavanoz ve hokkalarda tevzi edilirdi.

İşte bu macunların yapıldığı geceye «Ot Gecesi» denirdi. Bostancıbaşı yerinde, her zaman mevcut bulunması lâzım gelen, Hayalbaz, Hokkabaz, İncesaz takımı çağrılarak, helvahâne ocağı hademlerinin, o gece sabahlara kadar, şenlik yapmaları usul iktizasında idi.

**UNUTULMUŞ AN'ANELERDEN
(NEVRUZ) VE NEVRUZİYE****Ahmed Kemal ÜÇOK**

Müneccim başının her sene negreylediği (Takvim-i sâl)in ilk sahifesinde «Bilmecd ü ve's-saâdeti ve'l-ikbal teceddüdü sâli ferhunde fal bâemri zi'l-kudreti, ve'l-azemeti ve'l-iclâl ibaresiyle başlayıp Hicrî, Rûmî, Hilâdî senelerinin hangi ayının ve kaçını, gününün saat, dakika ve saniyesinde «Mihrimünir, burc ü şerefi olan (Hamel)in evvel derecesine nakl ve tahvil edeceğinden yevm-i mezkûr-u nevruz u meserret âsâr ve olfasl-ı bahar ve ehl-i hey'ete göre cemi' bilâdda tesâvi i leyl ü nehâr olur ibaresinden sonra Arabça bir duâ bulunur idi.

Nevruzdan birkaç gün evvel eczâcılar, kulplu, küçük çay bardaklarına

*) Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. VI. Seri No : «Türkistan Seyahatnâmesi» Emel Esin Sahife : 53 - 54 Türk Tarih Kurumu Basımevi ANKARA 1959

*) Kumbaracızâde İzzet'in «Hekimbaşı Odası-lik Eczahâne — Baş Lala Kulesi — 1933. İstanbul. Sahife : 18

terkibi kendilerince malûm-yapan kal-madığı için bence meçhul-bir macun doldurub tanıdığı müşterileri ile mahal-lenin kibar ve zenginlerine gönderirdi. Bu hediyeyi alanlar da ekseriya bir a-ded sim Mecidi bahşış verir ve eczâci cıraklarını aşırı sevindirirlerdi.

Bir Mecidiye deyiş geçmeyelim. (1954) senesi borsasına göre bir Mecidiyenin tutarı on bir liradır. Piyasa es'arı itibariyle kıymet daha yüksektir.

Okuyub yazma bilenlerce (Nevruz), avam arasında (Navruz) gününde eczâ-cıdan gelen (Nevruziye) ve yedi sin, yani sin harfiyle başlayan (süt), simid, sukker, sahleb, sir (sirke), soğan; bazı-larına göre semek (balık) ve bazılarına göre bunun yerine sefercil (ayva) bir tepsiyle konulub evin efendisinin önü-ne konur. Evde mevcut olub efendinin yanında oturmak imtiyazına nail olan-lar tepsinin etrafına iki diz üstüne otu-rular.

Büyük efendi herkesin önünde bu me'külâtdan birer miktar fincan veya tabak ile tevzi' eder. Eline saatini ala-rak eşref saati beklemeğe başlar. Esa-sen tepsi bu âne beş dakika kala mey-dana girildiği için tevzi' müvazzi' ile vakit yaklaşır. Ve tam saat, dakika, sa-niye gelince (buyurun) hitâbı ile önce macundan sonra diğerlerinden birlikte alınır. Sâhib-i hâne senenin saadete geçmesi için muhtasar bir duâ yapar, eller öpülür, bu merasim biterdi.

(7 sin) evbaş ve kalleşler arasında şöyle tasnif olunurdu. Süt, simid, sü-mük, sidik, si., sülük, sinek.

Ukalâhğı kimseye vermeyen eski şairlerden birisi :

1 2 3 4
«Sürür u s'ad u sâman u saadet
5 6
sebzezâr u sur, «Ola macun u heft eczâ
7
konub sükker : efendi, ye»

Bu beyitleri de eczâcıların yedi ne-vi' ilâçdan (nevruziye) imal ettikleri anlaşılıyor. Bu macunun lezzeti baharlı ve tatlı olub güzel kokduğunu hatırlı-yorum. Hassasının kanı tasviye, mideyi islah, tabiatı telyin etmek olduğu söy-lenirdi.

İranlılar'ca sene başı itibar olunan nevruz, eyyâm-ı resmîyedendir. Bay-ram olduğu için saz, söz ile tesbit olu-nur ve tebrik için büyükler ziyaret olu-nur.

TÜRK MİSİR'İ TENZU (TENSUH)*

Şark, esas macun tesirine inanan bir ülke. Sonra bu Gerbe de sığıyor. Ve oradan Dünyaya yayılıyor. Orta za-manda bir nevi' polifarmasi olan ma-cunlar çok revaçtadır. Yalnız macun ol-mamakla polifarmasi an'anesi farmako-lojiden kalkmış değil. Bu an'ane Milâd-dan önce İskenderiye Tıp doktrin ve ekolünden beri geliyor. Ondan önce de papirüslerinde çeşitli ilâçların bir ara-da kullanıldığına dair misaller az de ğil-dir.

Her sene bu gibi macunlar için dün-ya yüzünde tek tören yapılan yer Mani-sa'dır. Fakat bu yapılmamakla beraber mürekkebe ve geçmişin mühim bir şekli İспенçiyarisi olan macun şeklinde ilâç-lar merasimsiz olarak sürümü XIX. as-ra kadar devam ediyor. Son bir buçuk asırdan bunun bizde devamına dair bir an'ane ile karşılaşmadık. O halde bil-hassa burada bahis konumuz olan Ten-zu da tarihe kavuşmuştur.

I

Tenzu Kursları

Terkipleri ve kullanıldığı yerler üzerine İngilizce ve Fransızca hülâsa-larıyla Türkçe bir monografi yayınlan-

* Tenzu veyahud Tensuh üzerine 1960, enstitümüz N. 58) Türk Farmokolojisi Tarihi ya-yınlarımızdan

Resim : 1 — Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi, Hafza Sultan.

Resim : 5 — Şapkaları ile Mesir Macunu kapışmak isteyen bir grup

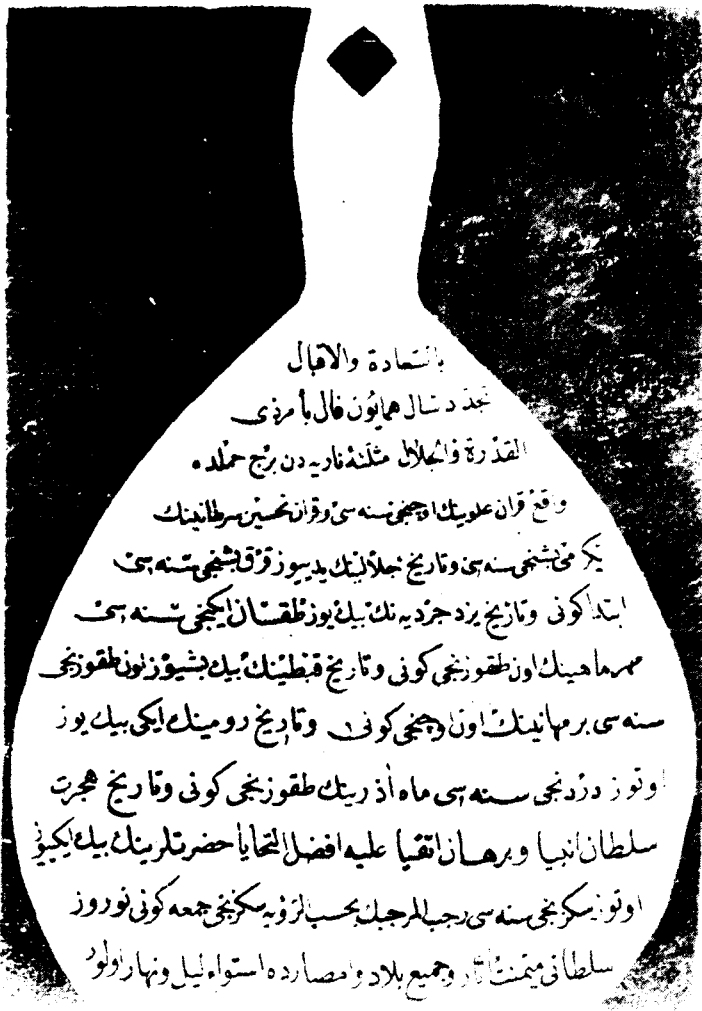

Resim : 6 — Mesir Macunu kapışan başka bir grup.

Resim : 4 — Mesir
Macunu tertibi

Resim : 2 — Nevruziye kâsesinin kulağı

بالتسادة والاحمال
تجدد سال هائون فال با مزی
القدرة والجلال مثلثة نارية دن برج حملده
وقع قران علویك اهجی سنه سی وقران تحسین سرطانیك
یکم فی شنبی سنه سی و تاریخ جمادینک بدیروز قران شنبی سنه سی
ابتدا کونی و تاریخ یزد جردیه نک بیک یوز طقس ان ایجی سنه سی
مه ماهینک اون طقوزنجی کونی و تاریخ قطنینک بیک بشیروز نون طقوزنجی
سنه سی برهانیك اون دجی کونی و تاریخ رومینک ایکی بیک یوز
اونوز دزدنجی سنه سی ماه اذ رینک طقوزنجی کونی و تاریخ هجرت
سلطان انبیا و برهان تقیا علیه افضل التحایا حضرت لرینک بیک ایکی یوز
اونوز سکرنجی سنه سی رجب المرجب بحسب لزویه سکرنجی جمعه کونی نوروز
سلطانی میمنت آثار و جمیع بلاد و امصار ده استواء لیل و نهار اولوز

سلسله لاستخراج دفع اولاً ترکیب مائده دهم ۱۰
 غار بقون دهم ۱۰ زنجبیل دهم ۱۰ دارچین دهم ۱۰ علك ایلم دهم ۱۰
 کثیر دهم ۱۰ سبزی دهم ۸ کدو دهم ۸ خردل ایلم دهم ۸ عود بلسان دهم
 ۸ اسطوخودس دهم ۸ ادخ دهم ۸ قسط دهم ۸ سالیس دهم ۸
 کافور دهم ۸ قند دهم ۸ راسنج دهم ۸ دار فلفل دهم ۸ جندیبک
 دهم ۸ عصاره هنوس شند بجان دهم ۸ جاپوش دهم ۸ ساج دهم ۸
 دهم ۸ میعه دهم ۸ سلجه دهم ۷ فلفل اسود دهم ۷ سولیمان دهم ۷
 جگه دهم ۷ اشغور دهم ۷ اکلیل الملک دهم ۷ دوف دهم ۷ جنطیانه
 دهم ۷ دهر بلسان دهم ۷ حب بلسان دهم ۷ زعفران دهم ۷ مقبل
 دهم ۷ سیز دهم ۷ بدل ناری دهم ۷ مصطکی دهم ۷ صمغ عربی دهم ۷ اشق
 دهم ۷ فطر سلیق دهم ۷ افین دهم ۷ قودمانه دهم ۷ بزر زباج دهم ۷
 ودر احر دهم ۷ مشکطرا شیخ دهم ۷ اقا قیام دهم ۷ حیرقاریق دهم ۷
 سفنور حمیه القلب دهم ۷ بزر سراب دهم ۷ انیسون دهم ۷ فنج
 دهم ۷ فود دهم ۷ میو دهم ۷ سبکیغ دهم ۷ اراون دهم ۷ فلفل دهم ۷
 سدر دهم ۷ حب الفار دهم ۷ اظفار طیب دهم ۷ سداب دهم ۷
 فطر ایله دهم ۷ زبیب دهم ۷ اوج ادویه اغری عمل کنی الزوب
 قوی بولوب معی اولور طعمقان حروردن کونک کیمک بودن اوغما
 کنیر ان کونک کیمک کونک جقدوب ودر ایلم
 بوموب همان سلوب ودر کوب صوبی مقوب بمرقالمق
 شکر جگه احر قند ایله حما دهم غایت نافذ برسانت عمل خان

Resim : 9 — Mesir Macunu tertibi

Resim : 10 — Üsküde, Şifalı Mesir Macununun şifalıları

Resim : 11 — Padişaha sunulan Nevruziye Kâsesi

Resim : 7 — Mesir Macunu saran genç kızlar

Mediterrene Eklamlı Baharatlar ve Eklamlı Baharatların Türleri
 Eklamlı Baharatların Türleri

فانقون	کیمون	مویچیه	کیا	قرانقون
شا طاب	زرد راه طاب	خر دانس	قند شام چوریکس	یکی دلا
دانیا	داریجه چاک	کیم	اناسون	تقیط
نکه سرخه چاک	قند شام چاک	چوب	خیار شنبه	دوریا
بر بطل فانقون	هورک اوف	شام بال	ایرسان	قره دیر
سکر	داریجه	نرنا	عقرا	قرمک
فلسا	طاب شنبه	مبارق	داریجه	شام چوریکس
ساقانیر	ایرسان	ایران	عود القلا	عکل

ساقانیر
 عکل

Resim : 8 — Nevruz Baharatının türleri

Resim : 12 — Padışaha sunulan kumaşa (at'asa) sarlı Nevruzıye

diği cihetle ve bunu İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsünden temini dâima mümkün olduğundan bu bahs üzerinde ayrıca durmıyacağız. Lâkin esas terkiib uzak şarkdan, yakın şarka ve Türkiye'ye geliyor.

Elimizde bulunan 14 kadarının çeşidli terkiibleri bulunuyor. Hekimbaşı efendilerin nezaretinde saray-ı hümayun nushası sureti ve üzerinde şifa âyet ve duâları yazılı tensuh kalıbları da elimizdedir.

Bu terkiib bize uzak şarktaki formülle gelmiş ama aynı halde kalmamış, bir takım mühim azaltma ve yerine daha mühimlerini koymak suretiyle çeşidleri de çoğalmış ve bunların Akrabadinlerdeki hariç, diğerleri hekimbaşı ve hekimlerin isimleriyle meşhur olmuştur. Meselâ hekimbaşı Hayatizâde Mustafa Feyzi Efendi, Hekim Damadzâde, Hekimbaşı Salih bin Nasrullah, Hekimbaşı Nuh Efendi, Hekim Arif Efendi, Hekimbaşı Hayatizâde dâmâdı Süleyman Efendi, Hekim Seyyid İbrahim Hamdi, Zugota... değişik terkipleri birbirinden farklı endikasyonlarıyla en meşhurlarıdır.

Zikr olunan tesirleri çok sayıdadır. En önemlilerini sıralıyalım.

- Kalb ve dimağ arızalarını giderir. Hafakana iyi gelir.
- Mide fesadı, hazımsızlık, ishal, ağız ağrısı (aft), dizanteri, dokunan yemekler.
- Taun ve Veba Hummaları.
- Mesane ve böbreklerde, bağırsaklarda yaralar, şişler, iltihaplar.
- Akıl ve vücudun kuvvetini arttırır. Kalbe ve rûha kuvvet verir.
- Bütün kibar macunları gibi faydelidir.
- Sevdâvî marazlara iyi gelir.
- Seks gücünü arttırır.
- .....

Hepsinin muayyen terkiplerde miktarları bellidir. Bunlar İskenderiye Tıp Mektebi ampirizminin geç zamanlara, yani asrımıza yakın çağlarda bile unu-

tulamadığı ve bu esasla yaşatıldığı meydana dandır. Alma miktarı ekseriya nohud ölçüsündedir. Luzumuna göre bir veya iki tane alındığında ağızda tükürükle ezilir ve yutulur. Ekseriya yemeklerden sonra kahve içerken alınması tavsiye edilmiştir,

Bazan kuvvet için akşam yemeğinden üç saat sonra bir denk, yahud yarım dirhem bir gümüş havanda gül suyu ile ezilip panzehir gibi hal olunca alınır. Üzerine de halis gül ve limon şerbeti içilir.

Dünya halkı meyanında memleketimizdekilerde her derde devayı kül gibi tesir ettiğine inanılan tenzu da bir macundur. Asırlarla alanlardan rivayet olunan kuvvetli inanışlarında şifâ ümidi ile birlikte teselli vermekte şöhreti dillerde kalmamış, sahifelere de geçirilmiştir. Yoksa bu mühim tedavi çaresi esrarengiz mahiyette kalır, unutulur gider ve tedavi tarihimiz noksan kalırdı.

A. Süheyl ÜNVER

NEVRUZİYEMİZ AN'ANESİ

«Nevruzîye kaseleri gözümün önünden gitmez. Kapakları kurdelelerle bağlı idi. Kurdeleler arasına bir de yazılı nevruzîye kâğıdı iliştilirdi. Günün Hamel yani Koç Burcu'na hangi saat, hangi dakika ve hangi saniyede gireceği bu kâğıdda yazılı idi.

Kâsenin içindeki baharatlı macundan tam o anda bir kaşık yenmesi ve üstüne ayrıca su içilmesi lâzım gelirdi. Bu macun sokaklarda satılmazdı. Belli başlı müşterilere eczahaneler tarafından hediye olunarak gönderilirdi.

Kırmızıya çalar koyu renkte, ağızda çıtır çıtır ses çıkaran ve şekerlenmiş reçe benzeyen Nevruzîye macunu; Karanfil, tarcın, zencefil, kakule vesaire gibi sıcak memleketlere mahsus nebatlar ve mısır çarşısının baharatı karkardı.»

Refik Halid KARAY